

Поняття «травми» і «пам'яті» в роботі В. Г. Зебальда «Повітряна війна і література»

Анатолій ДЕНИСЕНКО

Східноєвропейський інститут теології, Львів, Україна

ORCID: 0000-0002-7166-9401

«Ми розуміємо (воєнну) травму як тілесний запис, що залишається недоступним для мови та рефлексії й тому не може набутти статусу спогаду» (Аляйда Ассман)¹

Вступ

Цьогоріч, під час другого року російсько-української війни, в українському перекладі, у видавництві IST Publishing, вийшла книжка німецького автора В. Г. Зебальда (1944–2001) «Повітряна війна і література»². Одразу зазначу, що читати твори Зебальда в перекладі Романа Осадчука є окремим задоволенням. Це вже третя книжка Зебальда українською мовою в перекладі пана Романа. До цього були «Аустерліц»³ та «Кільця Сатурна»⁴, які вийшли друком у видавництві «Комубук». Зебальд один із небагатьох авторів, яких я відкрив для себе під час війни. Його «Аустерліц» став ковтком свіжого повітря в часи, коли ані читати, ані писати не хотілось. Знайомство з одним із найвизначніших європейських письменників кінця ХХ ст., який винайшов нові способи писати про Голокост, війні руйнування, колективну індивідуальну пам'ять та травму, я вважаю дуже важливою подію в літературному просторі України воєнних часів.

¹ Аляйда Ассман, *Простори спогаду. Форми та трансформація культурної пам'яті* (Київ: Ніка Центр, 2014), 296.

² В. Г. Зебальд, *Повітряна війна і література* (Київ: IST Publishing, 2023).

³ В. Г. Зебальд, *Аустерліц* (Київ: Комубук, 2020).

⁴ В. Г. Зебальд, *Кільця Сатурна* (Київ: Комубук, 2020).

Раджу починати читання Зебальда з рефлексії Романа Осадчука «У пошуках втраченого дитинства»⁵ на роман «Аустерліц». Зебальд, пише Р. Осадчук, розповідає історію Жака Аустерліца, «який намагається реконструювати своє минуле та повернути витіснені зі свідомості спогади про власне дитинство»⁶. Аустерліц — це історія людини, яка намагається вберегти свою свідомість від спогадів про власне минуле. Протагоніст намагається заповнити порожнечу, яку фахові знання залишили в його мисленні. Але тактика «відмежування» від власного минулого дає збій і призводить до гострої психологічної кризи. «Свідчення стає справжнім лише тоді, коли воно висловлене іншому»⁷. «Аустерліц» показує, як травми минулого впливають на суб'єкта в теперішньому часі. «Аустерліц» Зебальда відрізняється від Прустового «Пошуку втраченого часу» тим, що у нього йдеться не просто про дитинство, що вже промайнуло, а про дитинство, яке було втрачене в подвійному значенні. Це не тільки «забуте празьке дитинство чотирирічного хлопчика», але і «фантомне щасливе дитинство, яке насправді він так і не пережив» бо був відірваним від батьків (втрата дитинства, батьків, рідної мови) і відсланий в Англію⁸.

Перед тим, як ми перейдемо безпосередньо до тексту Зебальда, коротко згадаю і роман «Бійня номер п'ять» Курта Воннегута. Ще в підлітковому віці автор прилетів до Франції як «Infantry Scout» американських воєнних сил, звідти потрапив в німецький полон, був транспортований в Дрезден, де вночі 13 лютого 1945 року пережив бомбовий наліт. Він пише так: «Коли я двадцять три роки тому повернувся з другої світової війни, мені здавалося що нема легшого написати книжку про зруйнування Дрездена: адже досить переповісти те, що бачив на власні очі»⁹. Але, як пише далі Воннегут, «щось небагато слів я знаходив про Дрезден»¹⁰. Його роман має значення, перш за все, як свідчення переробки травми за допомогою літератури. Прочитавши книгу Зебальда «Повітряна війна і література», ми побачимо як складно було говорити про пережитий травматичний досвід свідкам бомбардувань німецьких міст. Очевидці жахів руйнувань воліли скоріше мовчати, ніж говорити/писати. Така реакція здається незрозумілою, але є найбільш логічною. Як ми побачимо далі, Зебальд пише про те ж що і Воннегут, який разом з товаришами намагався пригадати війну, але ані він, ані його військові побратими не могли пригадати нічого путнього. Воннегут безліч разів накидав план дрезденської книжки, але найкращий (найкрасивіший) з них, вийшов на рулоні шпалер¹¹. Парадокс полягав в тому, що вся археологія спогадів свідків вилилася у жменьку безглуздих дрібниць, які

⁵ Роман Осадчук, «У пошуках втраченого дитинства», в В.І. Зебальд, *Аустерліц* (Київ: Комубук, 2020), 321-335.

⁶ Там само, 321.

⁷ Там само, 322.

⁸ Там само, 334.

⁹ Курт Воннегут, *Бійня номер п'ять або хрестовий похід дітей* (Київ: Дніпро, 1976), 8.

¹⁰ Там само, 8.

¹¹ Там само, 10.

ніяк не тягнули на книгу. Будь які спроби «фікціоналізувати матеріал спогаду, будуть приречені на поразку»¹².

Якщо перенестися в наш час, то ми вже зараз зіштовхуємося з чисельними спробами українських воєнних істориків та військових ветеранів оглядатися назад і описувати пережитий ними досвід війни. Воннегут вважав, що люди не повинні оглядатися назад. «Я принаймні більше не збираюсь цього робити» – писав він¹³. Аляйда Ассман, яка розвинула новаторську модель культурної пам'яті, зазначала, що історична й біографічна травма вимагають іншої літературної техніки в порівнянні з тим, що пропонують відомі літературні техніки, підходи та традиції. Щоб писати про травму, потрібно винайти власну форму письма¹⁴. В ситуації Воннегута його форма коротка і плутана, оскільки про бойню не можливо (було) сказати нічого розумного. Травма є нестійкістю у часі. Насильство травми руйнує континуум часу («Біллі Пілігрим випав із часу»¹⁵) – цю нестійку соціальну конструкцію. Травма також призводить до розширення сприйняття, яке підриває кордони між свідомістю та спогадом¹⁶. Іншими словами, пише Ассман, «травма світової війни підриває структуру дійсного досвіду й стандарти нормальності; для того щоб жити далі, потрібно наново знаходити орієнтири»¹⁷.

Зебальд, як і інший німецький автор Крістоф Рансмайр (Christof Ransmayr)¹⁸, відноситься до так званої пост-воєнної літератури і займається політикою пам'яті, а своєю літературою підіймає питання «слідів травми» (в часи після Аушвіцу та Голокосту), реконструюючи пост-воєнну німецьку ідентичність¹⁹. Дослідження Голокосту (Holocaust studies), а також дослідження пам'яті (memory studies) декількох останніх декад підтверджують, що розуміти пам'ять потрібно не просто як біологічну місткість, а як соціально та культурно визначену функцію, яка продукує колективну пам'ять²⁰.

«Повітряна війна і література»

У книжці В. І. Зебальда «Повітряна війна і література» йдеться про стратегічне бомбардування німецьких міст під час Другої світової війни. Тоді британські

¹² Ассман, *Простори спогаду. Форми та трансформація культурної пам'яті*, 304.

¹³ Воннегут, *Бойня номер п'ять або хрестовий похід дітей*, 24.

¹⁴ Ассман, *Простори спогаду. Форми та трансформація культурної пам'яті*, 304.

¹⁵ Воннегут, *Бойня номер п'ять або хрестовий похід дітей*, 25.

¹⁶ Ассман, *Простори спогаду. Форми та трансформація культурної пам'яті*, 305.

¹⁷ Там само, 308.

¹⁸ Крістоф Рансмайр, *Останній світ* (Київ: Основи, 1994); Крістоф Райсмайр, *Хвороба Кітахари* (Київ: Видавництво Жупанського, 2016).

¹⁹ Jeannette Baxter, Valerie Henitiuk, Ben Hutchinson, eds., *A Literature of Restitution. Critical Essays on W.G. Sebald* (Manchester: Manchester University Press, 2013); Alan Itkin, *Underworlds of Memory. W. G. Sebald's Epic Journeys through the Past* (Evanston: Northwestern University Press, 2017); Lynne Sharon Schwartz, ed., *The Emergence of Memory. Conversation with W.G. Sebald* (New York: Seven Stories Press, 2007); Russel J.A. Kilbourn, *W.G. Sebald's Postsecular Redemption. Catastrophe with Spectator* (Evanston: Northwestern University Press, 2018).

²⁰ Dora Osborn, *Traces of Trauma in W.G. Sebald and Christoph Ransmayr* (London: Routledge, 2013), 5.

вимищувачі здійснювали численні нальоти і скидали тисячі бомб на німецькі міста: Кельн, Гамбург, Дрезден, Дюссельдорф, Кассель, Ессен та ін. У 1997 році в Цюрихському ляльковому театрі Зебальд читає лекції, в яких як літературний критик акцентує на тій порожнечі в колективній пам'яті німців, що стала наслідком пережитого досвіду винищення (*Vernichtungsaktion*). Згодом ці лекції були опубліковані під назвою *Luftkrieg und Literatur* (1999). Вони, сказати б, викривали «суспільний договір» замовчування подій і шукали відповіді на проблему відсутності цілого пласту літератури на тлі катастрофи. У своїх текстах Зебальд виступає уважним співрозмовником, який дослуховується до історій свідків подій (описаних в так званій *Trümmerliteratur* – літературі уламків) і намагається створити простір для їх розгортання, наголошуючи на важливих дрібницях²¹. Чому це актуально? – запитаєте ви. Мабуть тому, що довго складалося хибне враження, ніби ніхто нічого тоді не записав і нічого не пам'ятає. Здавалося, що в головах людей усе стерлося. Сам Зебальд, який народився у травні 1944 року в одному з сіл Альгойських Альп, німець, що майже все свідоме життя працював у Великобританії, у пошуках своєї ідентичності пише про «глибокі траншеї», залишені в його пам'яті мовчанням батька, вчителів, публічних осіб та політиків щодо минулого німецької нації²².

Лекції Зебальда спираються на документи та листи, що свідчать про «національне приниження», якого в кінці війни зазнали німці і яке так ніколи й не знайшло свого словесного вираження. Ті, хто пройшли через апокаліпсис бомбардувань, не ділилися пережитим з іншими і не поспішали передавати спогади наступним поколінням²³. За відсутності «літератури руїн», за, так би мовити, індивідуальної та колективної амнезії, утворювався такий собі дефіцит спогадів. Зебальд нарікає: «великий воєнний і повоєнний епос так і не був написаний», а це вказує на дивовижну історичну сліпоту й відсутність традицій. Нація наче й дивилася на період 1930–1950-х років, але водночас і відвертала очі від тих часів. Національні літератори, які залишилися в Німеччині часів Третього Райху, після 1945 року займалися скоріше перевизначенням власного самосприйняття, ніж зображенням реальних обставин свого часу. «Зосередженість на відбілюванні власного образу стала найважливішою причиною неспроможності цілого покоління німецьких авторів записати й перенести в нашу пам'ять те, що вони бачили»²⁴.

Отже, лекції Зебальда присвячені масштабам руйнування німецьких міст в останні роки Другої світової війни. Зі звіту про стратегічне бомбардування Федерального відомства статистики відомо, що самі тільки повітряні сили Великої Британії здійснили 400 000 вильотів і скинули на ворожу територію мільйон тон бомб. Деякі зі 131-го міста, які зазнали масового бомбардування, були просто стерті з лиця землі. 600 000 цивільних у Німеччині стали жертвами повітряної війни. Було знищено 3,5 мільйони квартир. На кінець війни безхатками лишилися

²¹ Зебальд, *Повітряна війна і література*, 10.

²² Там само, 11.

²³ Там само, 16.

²⁴ Там само, 17.

7,5 мільйонів осіб. На кожного мешканця Дрездена припадало 31,4, а на кожного мешканця Кельна – 42,8 кубічних метрів щебню. Місто Пфорцгайм тільки за ніч 23 лютого 1945 року під час одного нальоту втратило третину свого шістдесяти-тисячного населення. Жахливий трупний сморід був відчутний там навіть навесні 1947 року²⁵. Зебальд вказує на суцільну апатію, на те, що німці, відчуваючи провину за розв'язання світової війни, вдавали, «ніби нічого й не трапилось». Також він наголошує на тому, що німці сприймали свою катастрофу, виражену в руйнації їхнього життєвого простору, не як «жахливий кінець колективного збочення, а як, так би мовити, перший етап успішної відбудови» цих самих міст²⁶. Наче ця руїна мала покласти край будь-яким спогадам про минуле і спрямовувати тих, хто залишився, на нове і світле майбутнє, зобов'язуючи їх мовчати про те, що трапилось²⁷. Видається, що саме «безпам'ятство було умовою їхнього успіху». Зебальд вважає, що:

... до передумов німецького економічного дива належать не лише велетенські інвестиції плану Маршалла, початок Холодної війни, руйнування застарілих промислових комплексів, здійснене з нещадною ефективністю ескадрами бомбардувальників, але також покірлива трудова мораль, засвоєна в тоталітарному суспільстві, здатність до логістичних імпровізацій, характерна для скutoї зусібч економіки, досвід використання іноземної робочої сили та, врешті-решт, оплакувана лише небагатьма втрата великого історичного тягаря, який у 1942–1945 роках згорів у пожежах разом із багатомісними житловими та комерційними будівлями в Нюрнберзі та Кельні, Франкфурті, Аахені, Брауншвайзі та Вюрцбурзі²⁸.

Німці мовби дали мовчазну згоду на збереження таємниці, «вмурованої в підвалини їх державності трупів». Народ, який свого часу закатавав і знищив мільйони людей у таборах і на полях війни, не міг вимагати від держав-переможниць жодного воєнно-політичного виправдання для бомбардування німецьких міст. Чи була стратегія атак, спрямованих насамперед на цивільне населення, виправданою з точки зору воєнного права, моралі чи навіть логіки ведення війни? Черчилль вважав, що тільки так можна було зупинити Гітлера, тому і запропонував нищівну атаку дуже важкими бомбардувальниками, абсолютну руйнацію міст країни-агресора – нацистської Німеччини²⁹. Таке руйнування мало на меті зламати моральний дух цивільного населення й особливо – промислових робітників противника³⁰. Інакше кажучи, повітряна воєнна операція ставила за мету повне знищення противника разом із його житлом, історією і природним середовищем³¹.

²⁵ Там само, 20.

²⁶ Там само, 21.

²⁷ Там само, 22.

²⁸ Там само, 26.

²⁹ Там само, 29.

³⁰ Там само, 30.

³¹ Там само, 32.

Бомбова війна була війною в чистому, неприкритому вигляді. Її розвиток, який суперечив здоровому глузду, дозволяє зрозуміти, що жертви війни, це не жертви, принесені на шляху до якоїсь певної мети, вони в прямому сенсі слова є самим цим шляхом і метою³².

Кажуть, що дим над Гамбургом здіймався вгору на вісім тисяч метрів, а його житлові квартали, загальна протяжність вулиць яких сягала двох сотень кілометрів, зруйнували дощенту. Скрізь лежали спотворені тіла. Температура в тисячу градусів і вище перетворювала трупи людей на вугілля. Мільйон двісті п'ятдесят тисяч біженців розпорошилися по всіх куточках Райху. Але чи не найжахливішими є історії з валізами жінок-біженок:

Фрідріх Рек розповідає про групу з сорока чи п'ятдесяти біженців, які намагалися штурмувати потяг на одному з верхньобаварських вокзалів. На цьому чиясь картонна валіза «падає» на перон, розлітається, а з неї розсипається весь її вміст. Іграшки, несесер для манікюру, обгоріла білізна. Насамкінець – спечений до стану мумії, скоцюрблений дитячий трупик, який напівбожевільна жінка тягла з собою як залишок іще кілька днів тому неушкодженого минулого³³.

Мовчанка, закритість, відстороненість. Досвід колективної втрати коріння, який пережили німці, в майбутньому відгукнувся їхньою пристрастю до подорожей – наслідок почуття, що людина більше ніде не може залишатися надовго й постійно мусить бути деінде³⁴. Біженство, таке собі переміщення, втеча й повернення до розбомбленого міста було, «з погляду біхевіоризму, чимось на кшталт попередньої підготовки до входження в мобільне суспільство, яке сформувалося за десятиріччя після катастрофи і в умовах якого хронічний неспокій, що гнав людей з місця на місце, перетворився на кардинальну чесноту», пише Зебальд³⁵. А ще, зазначає автор, німцям, які мали за мету очищення Європи від різних «паразитів», тепер самим доводилося відбиватися від уявлення, що насправді це вони є щурами³⁶.

Ті, хто залишилися в зруйнованих містах, мешкали в некрополі під назвою «Ніщо» переважно серед диму, холоду та голоду. Очевидці казали, що в Гамбурзі був один банківський службовець, який третій рік поспіль жив під землею. В репортажах 1946-го йшлося про недоїдання, явні симптоми анемії, голодні набряки, виснаження, шкірні інфекції й стрімке зростання кількості хворих на сухоти серед жителів Гамбурга, Дюссельдорфа, Рурської зони³⁷. Кілька сторінок, на яких описується спустошення берлінського зоопарку, просто-таки перенапружують чут-

³² Там само, 33.

³³ Там само, 41.

³⁴ Там само, 44.

³⁵ Там само, 44.

³⁶ Там сам, 45.

³⁷ Там само, 48.

тевість пересічних читачів³⁸. І знову підкреслюють глибоку летаргію як головну ознаку населення поруйнованих великих міст.

Далі Зебальд змальовує суспільне життя знищених міст. Пише про «здатність людей забувати те, що вони не бажали знати, не бачити того, що просто перед очима». Щось жахливе, абсурдне і скандальне стояло за традиційним кавуванням на гамбурзьких балконах наприкінці липня 1943 року³⁹. Таке враження, що катастрофічні руйнування пройшли десь в іншому місті, а не тут. Із меморандуму про спопеління (*Einäscherung/кремацію*) Гамбурга автор наводить відомості про чоловіка, котрий намагався розповісти, що насправді сталося, і якого слухачі забивають за це на смерть, «оскільки він ширить смертельний холод». З іншого боку, тим, хто розповідав не конкретні факти, а поширював свої метафізичні висновки, нічого не загрозувало. Бо часто абстрактні судження менш небезпечні, ніж конкретні спогади.

Ідеал правдивого, що міститься в його переважно цілком непретензійній об'єктивності, виявляється перед обличчям тотального руйнування єдиною легітимною підставою продовження літературної діяльності. І навпаки, створення естетичних і псевдоестетичних ефектів із руїн знищеного світу є процедурою, яка позбавляє літературу будь-якого виправдання⁴⁰.

Зебальд досліджує документи та свідчення про спроби «задокументувати кінець міста». Він підсумовує, що «потерпілі індивіди й групи навіть посеред катастрофи не були спроможними осягнути реальний ступінь загрози та відійти від приписаної їм рольової поведінки»⁴¹. Розвідки повоєнної літератури приводять його до висновку, що у цих людей реальний час і «чуттєве сприйняття» чомусь розходилися. Здебільшого ж над руїнами панувала (літературна) тиша. І що більше Зебальд брався за пошуки правди, то більше розумів, як важко пробиваються спогади⁴².

Спостереження Зебальда показують, що досвід руйнування німецьких міст в останні роки війни не був відрефлексований і детально прописаний в національній свідомості німців. Той корпус літератури, який вцілів після бомбової війни (а це здебільшого свідчення письменників), ані якісно, ані кількісно не відповідає «екстремальному колективному досвіду того часу». Німецькі історики, найретельніші за своєю природою, «не створили на цю тему всеохопного, ба навіть базового дослідження». Таке враження, що тотальне знищення майже всіх великих і густонаселених міст залишилося просто непоміченим або ж було замовчане⁴³. Чому німецькі письменники не хотіли або не могли, запитує Зебальд, описати знищення

³⁸ Там само, 94-95.

³⁹ Там само, 50.

⁴⁰ Там само, 61.

⁴¹ Там само, 70.

⁴² Там само, 94.

⁴³ Там само, 75.

своїх міст, знищення, яке пережили мільйони людей⁴⁴? Чому німецькі міста, які палали у вогні, майже ніким не були зображені⁴⁵?

Сам автор з дитинства відчував, ніби від нього щось приховували. У своїх роздумах–лекціях він намагається оживити в пам'яті час руйнування⁴⁶ і шукає ті нечисленні точки, в яких його власна біографія перетинається з історією повітряної війни⁴⁷. Мету лекцій він бачить у спробі попрацювати з тим, як «індивідуальна, колективна та культурна пам'ять поводяться з досвідом, що пробиває межу допустимого навантаження»⁴⁸. Колективній пам'яті німців про повітряну війну притаманні: типова ненадійність, своєрідна порожнеча, схильність до штампів, повторення того самого. Це все обумовлено специфічною психологією спогадів про травматичні переживання⁴⁹. Пережитий, втім так до кінця по-справжньому і не подоланий жах, став причиною нездатності пояснити, що насправді відбулося. Все, на що були спроможні жертви бомбардувань – схлипувати і ридати від відчаю⁵⁰. Люди скористалися «правом» мовчати. Ті, хто в свій час пережив бомбардування Хіросіми, теж мовчали, навіть коли пройшло вже двадцять років після вибуху⁵¹. Свідки, чиї життєві годинники зупинилися тоді, просто не змогли пересилити себе й повернутися до спогадів про цей травматичний досвід⁵². Один з тогочасних авторів змальовує різні епізоди, які відбулися під час годинного повітряного нальоту на неозване місто:

Тут розповідається про жакливий кінець групи юних зенітників, які заледве вийшли з підліткового віку, про священника, який втратив віру в Бога, про ексцеси п'яної солдатні, про гвалтування, смерть і самогубство, і щоразу про муки людського тіла, про вибиті зуби, зламані щелепи, роздерті легені, розчухнуті грудні клітини, розбиті черепа, струмочки крові, гротескно викручені й розтроснені кінцівки, роздавлені тазові кістки, про людей, засипаних у завалах, які ще намагаються ворухитися під горою бетонних плит, про вибухові хвилі, лавини уламків, хмари пилу, вогонь і дим»⁵³.

Повітряна війна, робить висновок Зебальд, велась задля того, щоб «зруйнувати німецькі міста, відрізати німців від їхньої спадщини й походження і таким чином підготувати культурну інвазію та загальну американізацію, що й відбулося після війни»⁵⁴. Без сумніву, німці самі спровокували знищення міст, в яких раніше жили. Насправді саме німці були піонерами бомбової війни і знищили у свій час

⁴⁴ Там само, 83.

⁴⁵ Там само, 89.

⁴⁶ Там само, 81.

⁴⁷ Там само, 82.

⁴⁸ Там само, 83.

⁴⁹ Там само, 84.

⁵⁰ Там само, 91.

⁵¹ Там само, 92.

⁵² Там само, 96.

⁵³ Там само, 97.

⁵⁴ Там само, 100.

Герніку, Варшаву, Белград, Роттердам. І якби союзники не зруйнували Кельн, Гамбург, Дрезден, то маршал авіації Герінг, маючи достатні технічні ресурси, стер би з лиця землі Лондон⁵⁵.

Книжка «Повітряна війна і література» також містить три есеї Зебальда, в яких автор, як і в усіх своїх текстах, з'ясовує, як працює історична пам'ять. В есеї «Письменник Альфред Андерш» про німецького видавця й документаліста Зебальд нагадує читачеві, що пам'ять працює дуже вибірково: вирішальні моменти часто пропускає, а окремі картинки обережно ретушує. Не всі наважуються викликати в пам'яті те, свідками чого вони стали⁵⁶. Адже кожного, хто пережив травматичний досвід, охоплює стан внутрішнього паралічу. Все, що такі свідки можуть зробити – це піти у внутрішню еміграцію⁵⁷. Есеї «Гризота серця» аналізує тему спогадів та жорстокості в доробку німецького письменника й художника Петера Вайса. Зебальд показує, що випадок Вайса особливо переконливо демонструє спробу досягти відпущення гріхів через героїчну, саморуйнівну працю. Прагнення спасіння – це прояв волі стати на сторону жертви в момент кінця світу⁵⁸. Мета митця – створити твір саморуйнування у вигляді застереження зі словами «хотілось би написати все по-іншому».

Більш детально зупинюся на есеї «Очима нічного птаха», в якому Зебальд міркує про провину та відкуплення через призму творчості австрійського письменника Жана Амері, котрий пройшов через досвід катування в Аушвіці. Колективна амнезія призвела до того, що такі свідки трагедії, як Амері, після війни були зайняті більше тим руйнуванням, яке було завдано безпосередньо їм самим. Психологічне і соціальне відчуття жертви вказує: немає нічого, що могло б відшкодувати те, що трапилось з нею. «Той, хто став жертвою, залишається нею назавжди»⁵⁹. Мовчання виявляється єдиним рішенням щодо компенсації на користь жертви, яка пережила терор. Амері шукає справедливості через письменництво. «Реалії геноциду були усвідомлені ним не за посередництва історіографічного та юридичного аналізу, а через те, що він сам протягом кількох десятиліть був у прямому сенсі зайнятий руйнуванням, завданим йому самому і таким, як він»⁶⁰. Зебальд підтримує тезу про те, що жертви даремно прагнуть викинути з пам'яті все, що з ними колись відбулося. Механізми витіснення так не працюють. І хай в їхній пам'яті ширяться острови амнезії, але забути все не вдається⁶¹. Муки спогаду підтверджують, що «для жертви переслідувань червона нитка часу розірвана, тло й передній план зливаються в одне з одним, логічна підтримка в існуванні усувається»⁶². Травматичний досвід призводить до зсуву в часі, який є «найабстрактнішим пристановищем

⁵⁵ Там само, 105.

⁵⁶ Там само, 106.

⁵⁷ Там само, 113.

⁵⁸ Там само, 154.

⁵⁹ Там само, 158.

⁶⁰ Там само 158.

⁶¹ Там само, 160.

⁶² Там само, 160.

людини». В такій ситуації орієнтирами залишаються «тільки травматичні, наділені пекельною гостротою образу сцени, що повторюються в пам'яті»⁶³.

Жертва шукає час, який не мав бути втраченим. Пошук цього часу перетворюється на пошук мовної форми, «де пережиті події, що паралізують здатність артикуляції, знайшли би свою форму вираження»⁶⁴. Екстимація кошмарів перетворюється на реконструкцію спогадів. Жертва не очікує співчуття чи жалю. Сам Америкі, описуючи пережиті тортури, більше підкреслює «монументальний безум процедури, якої зазнав, ніж пафос страждання»⁶⁵. Для нього «моральна правда», у якій він перебуває, полягає не у примиренні, а в постійному викритті несправедливості. Вистраждане аж ніяк не можна компенсувати. Америкі прагне повернути час назад, принаймні в своїй письменницькій праці зробити так, аби те, що з ним відбулося, не відбулося. Конфлікт не може бути залагоджений, він може бути лише розкритий. «Скалка ресентименту» – це не що інше, як визнання права на цей самий ресентимент, «сенсифілізацію» свідомості народу, який «вже був реабілітований часом»⁶⁶.

Ось чому Америкі записує. Акт запису стає водночас вивільненням і анулюванням вивільнення, а точніше «миттю, коли той, хто уник смерті, змушений визнати, що він уже більше не живе»:

Існування, продовжене за межами пережитої смерті, має афективний центр у почутті вини, тієї вини вцілілого, яку діагностують, як найважчий психічний тягар у тих, кому вдалося уникнути заклання. Те, що від такої вини потерпає той, хто вижив, а не сам виконавець нацистських злочинів, є найлиховіснішою іронією. Вцілілі жертви перебувають в полоні відчуття, «що їх замогли, і самі вони стали абсолютно мізерними», їх постійно гризуть «невдоволення самим собою, депресивні стани та апатична відстороненість», вони несуть у собі невитравний «глибокий психічний слід, який залишився від зустрічі зі смертю в найжахливіших її формах»⁶⁷.

Висновки

Підсумовуючи, зазначу: український переклад книжки Зебальда з'явився більш ніж вчасно. На другий рік повномасштабного вторгнення Росії в Україну, після бомбових ударів по Маріуполю та Бородянці український читач тримає в руках книжку, зі сторінок якої автор звертається і до нас. Важливо зазначити, що читаючи свідчення очевидців та жертв бомбових ударів по німецьких містах, які наводить Зебальд у своїх лекціях, читач не стає на бік жертви. Чому так? Бо розуміє, що в цьому випадку жертва є агресором і заслужила на таке ставлення до себе. Апостол Павло в Новому Заповіті говорить: «Не будь переможений злом, але пере-

⁶³ Там само, 161.

⁶⁴ Там само, 161.

⁶⁵ Там само, 162.

⁶⁶ Там само, 167.

⁶⁷ Там само, 172.

магай зло добром!» (Рим.12:21). Зебальд на противагу цьому кредо показує, як під час Другої світової війни зло було переможене злом.

Зебальд цікавиться тим, як працює колективна, індивідуальна та культурна пам'ять, яка знаходиться на межі можливостей, що доступні мові. Як і у своїх романах, у цій серії лекцій автор працює на перетині таких тем, як пам'ять, час та руйнація. Його цікавить те, що сьогодні називають «травмою», і працює він з цією темою, спираючись на вимовляння, усвідомлення і меморизацію. Така травматична пам'ять про бомбові удари залишиться і в українців. Перед тими, хто вижив після нальотів російської авіації, після катувань, гвалтувань та полону, постає питання: як говорити про те, про що неможливо говорити, і як знайти сенс там, де його годі шукати? Навряд чи хтось сьогодні серйозно сприймає припущення, що Україна та країни НАТО здійснюватимуть бомбові авіанальоти на житлові квартали російських міст. По-перше, ми не звірі, по-друге, агресор має ядерну зброю. Але важливо зазначити, що коли Росія зазнає поразки у війні, її населення, історики та письменники найімовірніше займуть ту саму позицію, що й німецькі інтелектуали свого часу. І хоча досвід росіян не буде больовим шоком, ми все одно зіштовхнемося зі сліпотою, німотою та безпам'ятством у їхній свідомості. Це буде спричинено не так соромом та приниженням, як гордістю і небажанням нести колективну відповідальність за скоєне їхніми солдатами на території нашої країни. Саме так я читаю сьогодні лекції Зебальда, які вам безумовно також раджу прочитати.

Список літератури

- Ассман, Аляйда. *Простори спогаду. Форми та трансформація культурної пам'яті*. Київ: Ніка Центр, 2014.
- Воннегут, Курт. *Бойня номер н'ять або хрестовий похід дітей*. Київ: Дніпро, 1976.
- Зебальд, В. Г. *Аустерліц*. Київ: Комубук, 2020.
- . *Кільця Сатурна*. Київ: Комубук, 2020.
- . *Повітряна війна і література*. Київ: IST Publishing, 2023.
- Осадчук, Роман. “У пошуках втраченого дитинства.” В В. Г. Зебальд, *Аустерліц*, 319-335. Київ: Комубук, 2020.
- Рансмайр, Крістоф. *Останній світ*. Київ: Основи, 1994.
- . *Хвороба Кітахари*. Київ: Видавництво Жупанського, 2016.
- Itkin, Alan. *Underworlds of Memory. W. G. Sebald's Epic Journeys through the Past*. Evanston: Northwestern University Press, 2017.
- Osborn, Dora. *Traces of Trauma in W.G. Sebald and Christoph Ransmayr*. London: Routledge, 2013.
- Baxter, Jeannette, Valerie Henitiuk, Ben Hutchinson, eds. *A Literature of Restitution. Critical Essays on W.G. Sebald*. Manchester: Manchester University Press, 2013.

- Schwartz, Lynne Sharon, ed. *The Emergence of Memory. Conversation with W.G. Sebald*. New York: Seven Stories Press, 2007.
- Kilbourn, Russel J.A. *W.G. Sebald's Postsecular Redemption. Catastrophe with Spectator*. Evanston: Northwestern University Press, 2018.

References

- Assman, Aliāida. *Prostory spohadu. Formy ta transformatsiia kul'turnoi pam'iaty [Erinnerungsraume. Formen und Wandel des kulturellen Gedächtnisses]*. Kyiv: Nika TSentr, 2014. [in Ukrainian].
- Vonnehut, Kurt. *Boiniā nomer p'iat' abo khrestovyī pokhid ditei [Slaughterhouse-Five, or, The Children's Crusade]*. Kyiv. Dnipro, 1976. [in Ukrainian].
- Zebal'd, V. G. *Austerlits [Austerlitz]*. Kyiv: Komubuk, 2020. [in Ukrainian].
- . *Kil'tsiā Saturna [The Rings of Saturn]*. Kyiv: Komubuk, 2020. [in Ukrainian].
- . *Povitriāna viina i literatura [On the Natural History of Destruction]*. Kyiv: IST Publishing, 2023. [in Ukrainian].
- Osadchuk, Roman. “U poshukakh vtrachenoho dytynstva.” V V. G. Zebal'd, *Austerlits*, 319-335. Kyiv: Komubuk, 2020. [in Ukrainian].
- Ransmair, Kristof. *Ostanniī svit [The Last World]*. Kyiv: Osnovy, 1994. [in Ukrainian].
- . *Khvoroba Kitakhary [The Dog King]*. Kyiv: Vydavnytstvo ZHupans'koho, 2016. [in Ukrainian].
- Itkin, Alan. *Underworlds of Memory. W. G. Sebald's Epic Journeys through the Past*. Evanston: Northwestern University Press, 2017.
- Osborn, Dora. *Traces of Trauma in W.G. Sebald and Christoph Ransmayr*. London: Routledge, 2013.
- Baxter, Jeannette, Valerie Henitiuk, Ben Hutchinson, eds. *A Literature of Restitution. Critical Essays on W.G. Sebald*. Manchester: Manchester University Press, 2013.
- Schwartz, Lynne Sharon, ed. *The Emergence of Memory. Conversation with W.G. Sebald*. New York: Seven Stories Press, 2007.
- Kilbourn, Russel J.A. *W.G. Sebald's Postsecular Redemption. Catastrophe with Spectator*. Evanston: Northwestern University Press, 2018.

Anatoliy DENYSENKO
Eastern European Institute of Theology, Lviv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7166-9401

Надійшла до редакції / Received 07.11.2023

Прийнята до публікації / Accepted 29.11.2023